

UDC 37.012:378.094:656.6

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-106-0-19>

ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У СУЧАСНІЙ МОРСЬКІЙ ОСВІТІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ІННОВАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРОЦЕСІВ

THE PEDAGOGICAL RESEARCH IN MODERN MARINE EDUCATION: FEATURES AND INNOVATIONS OF EDUCATIONAL PROCESSES

Lilia Kulykova

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor of the Department of Social Sciences
and Humanities and Innovative Pedagogy

Kherson State Maritime Academy

e-mail: 1_prorektor@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6390-7142>

Annotation. The article highlights the experience of the Kherson State Maritime Academy in the development and implementation of educational and scientific-pedagogical projects that have been implemented over the past ten years in the educational process. These projects are relevant and unique, and provide theoretical, pedagogical novelty, as they were introduced in Ukraine in higher maritime education for the first time. The author dwells on the analysis of the peculiarities of the implementation of positive results from their realization.

Key words: pedagogical experiment, marine English, communicative learning, competence approach, world history, teaching of humanities in English, English-speaking environment, English-language curricula, pedagogical innovation.

Вступ. В останнє десятиріччя колектив науково-педагогічних працівників набув певний досвід у організації педагогічної теоретичної та практичної роботи, що дає нам можливість показати деякі кардинальні відмінності та особливості, що існують в організації сучасної вищої морської освіти від інших професій, і дає нам впевненість говорити про спеціальні інноваційні науково-практичні розробки у розвитку морської педагогіки.

З чого все починалось? Наведемо декілька прикладів з історії навчального закладу та проведених реорганізацій.

ХДМА – це найстаріше в Україні і в Російській Імперії морський навчальний заклад. Він був заснований у 1834 році за наказом Миколи I у Херсоні як морехідні класи. Збереглися унікальні архівні документи, в яких подається інформація про те, як сам цар зі своїм сином приїзжав до Херсону і спеціально відвідав заняття у цих класах.

У дворі приміщення був побудований дерев'яний макет корабля, на якому тодішні вільні моряки набували практичних навичок з морської справи, також існував і клас кораблебудування. Показово, що вільні матроси, як і випускники Херсонського училища, штурмани, шкіпери та суднобудівники мали забезпечити торговельний флот повним спектром фахівців. Так, разом з першим на Чорному морі училищем торговельного мореплавання виникла і почала розвиватися спеціальна морська педагогічна освіта.

З тієї пори на шляху Херсонського училища було проведено 14 реорганізацій навчального процесу, 2 світові війни і 185 років безперервної праці та майже 50 тисяч випускників – таким було зростання Херсонського морського навчального закладу.

За останні 10 років, можемо з впевненістю сказати, що в розвитку навчального закладу відбулися глобальні змістовні зміни – від приватного інституту у 2006 р. до визнаної найкращої у Чорноморському басейні та Європі державної морської академії IV рівня акредитації, яка налічує 7000 учнів, курсантів і студентів із унікальною, потужною, сучасною матеріально-технічною базою.

Завдяки чому це стало можливим і з чого все починалося?

Перші системні та змістовні зміни відбулися в організації навчання іноземній мові. Загально відомо, що англійська та російська мови є офіційними конвенційними робочими мовами серед моряків усього світу.

Виклад основного матеріалу. У 2008–2009 рр. в інституті було лише декілька курсантів, які могли більш-менш вільно спілкуватися англійською мовою і то виключно на побутові теми, тому крьюнгові компанії зазнавали труднощів у відборі студентів на практику. Тоді ректорат пішло на деякі рішучі дії, в певній мірі революційні. Спочатку було введено в розклад занять щоденне вивчення англійської мови з першого по останній курси навчання, але й ця міра не дала очікуваних результатів.

У той же час за ініціативи німецької крьюнгової компанії Маролу Навігейшн у ХДМА і в Україні було запроваджено міжнародний пілотний проект з комунікативного підходу на заняттях з англійської мови на основі

Модельного курсу 3.17 “Морська англійська мова”, схваленого морською організацією ІМО та рекомендованого нею для використання у морських навчальних закладах світу.

Першими учасниками цього проекту у ХДМА стали 15 викладачів англійської мови і 186 курсантів 2-го курсу інституту та коледжу. Основними інструментами для впровадження цього підходу стали англійські підручники “Headway Elementary”, вищезазначений модельний курс і періодичні семінари-практикуми для викладачів, що проводилися спеціально запрошеним викладачем-інструктором від компанії Марлоу Навігейшн.

У перший рік навчання у 2008–2009 викладачі-учасники провели по 50 спеціальних занять, на яких вчилися всі – і вчителі, і курсанти. Для супроводу процесу впровадження комунікативного підходу було призначено координатора з індивідуальним навчальним навантаженням, який працює і по сьогоднішній день, тому що у цьому процесі взагалі не можна зупинятися треба постійно вдосконалюватись. З самого початку й усі роки поспіль впровадження комунікативного підходу супроводжувалося щоденним відвідуванням і аналізом занять, проведенням практичних сесій з розвитку педагогічної майстерності викладачів, семінарів-практикумів, майстер-класів, щорічних науково-практичних конференцій, і що не менш важливо – постійною увагою й підтримкою з боку керівництва закладу.

На другому етапі проекту у 2009–2010 рр. за наказом ректора вже всі викладачі англійської мови (на той час 53) повинні були залучитися до вивчення та впровадження комунікативного підходу, починаючи навчання на цій основі з усіма студентами з першого курсу.

Це був час перевірки здатності педагогічного загалу викладачів англійської мови самостійно прокладати шлях до успіху. Заняття і майстер-класи з викладачами проводилися щомісяця, було створено робочу групу з розробки нових навчальних програм з англійської мови, англійської мови за професійним спрямуванням та ділової англійської мови, які мали стати наскрізними від першого курсу коледжу до шостого курсу магістратури в академії. І як результат за 10 років напруженої роботи всіх викладачів в цьому проекті були отримані позитивні результати, а саме:

- створено повні авторські навчально-методичні комплекти (підручники та методичні розробки) для бакалавріату, спеціалітету, магістратури за всіма трьома морськими спеціальностями (судноводіння, суднова механіка та електро-механіка). Загалом за 10 років видано 22 підручника [1–11];

- створено 3 кафедри з вивчення морської англійської мови за всіма спеціальностями, на яких працюють 68 викладачів, з них 13 за 10 років роботи в академії захистили кандидатські дисертації.

Досягнуто головного результату – за оцінкою роботодавців компанії Марлоу Навігейшн та інших крюїнгових компаній – підтверджено, що здобувачі вищої освіти ХДМА вільно володіють як побутовою лексикою, так і професійною. На сьогоднішній день у компанії немає жодних претензій до організації та результатів навчання, лише схвальні відгуки про високий рівень володіння здобувачами вищої освіти англійською мовою.

Наразі всі викладачі англійської мови провели організаційну та методичну роботу з адаптації комунікативного підходу до особливостей компетентнісного підходу.

Наступна велика педагогічна проблема над вирішенням якої працював весь педагогічний колектив – це здійснення першого в Україні науково-практичного експерименту, що проводився у ХДМА за Наказом МОН та НАПН України серед вищих морських навчальних закладів у 2014–2018 рр. за темою “Теоретико-методичні засади реалізації компетентнісного підходу в системі ступеневої підготовки фахівців морської галузі”. Основною метою якого стало, враховуючи світові тенденції, досягти підвищення рівня якості освіти морських фахівців, які могли б стати конкурентоспроможними на світовому ринку праці, шляхом експериментального впровадження найбільш ефективної методики підготовки морських фахівців за ступенями: від професії матроса-моториста до старшого механіка, капітана, і яка би поєднала в собі найкращі національні традиції морської освіти та світові досягнення у навчанні майбутнього командного складу суден відповідним компетенціям.

Експеримент вже завершився і досяг мети: розроблено і перевірено власну авторську (участь приймали всі кафедри, структурні підрозділи і викладачі) методичну систему запровадження компетентнісного підходу до організації освітнього процесу, з орієнтацією на інноваційні технології навчання на засадах інтеграції та взаємозв'язку між гуманітарною, фундаментальною та професійною підготовкою шляхом розробки цілісної компетентнісної моделі морського фахівця.

Була проведена титанічна робота: викладачі академії переробили робочі програми, лекційні, практичні та лабораторні заняття з усіх дисциплін з урахуванням кожної професійної компетенції.

За результатами експерименту і загалом за десятирічний період було захищено 58 дисертацій з різних галузей знань, з них: на здобуття наукового

ступеня доктора наук – 12 співробітники; на здобуття наукового ступеня доктор філософії – 2; на здобуття наукового ступеня кандидата наук – 44 співробітники. Ця робота знайшла повне відображення у п'яти колективних монографіях [12–14].

Ще одним інноваційним навчально-педагогічним нововведенням, яке було розпочато ще до початку експерименту, була розробка та впровадження пілотного курсу “Менеджмент морських ресурсів” [15].

Основна мета новоствореної психолого-педагогічного спрямування дисципліни для всіх морських спеціальностей в Україні полягає в сприянні формуванню та закріпленню позитивних стосунків між офіцерами та підлеглими, забезпеченню ефективного спілкування, адекватного сприйняття та аналізу думок, рекомендацій офіцерів у командній роботі, формуванню у них зразкових лідерських умінь та оволодіння стандартними процедурами щодо прийняття виважених рішень, а також в екстремальних ситуаціях. Тобто матеріал курсу спрямовувався на забезпечення умінь здобувачів вищої освіти попереджувати можливість наступної аварії на підставі активізації прогностичних здібностей, уяви тощо, а не концентрацію на прихованих помилках, оскільки кожна прихована помилка може стати реальною загрозою нових можливих аварій.

Цей курс було погоджено з МОН України, підготовлено повний навчально-методичний комплект цієї дисципліни. Дисципліна викладається двома мовами – українською та англійською.

ХДМА стало розробником методики викладання української версії цього курсу, який тепер викладається в усіх вищих морських закладах України за нашими підручниками. В підтвердження важливості введення курсу ММР, слід підкреслити, що сьогодні у світовій морській галузі постійно зростають вимоги до готовності моряків якісно виконувати виробничі завдання в екстремальних психологічно напружених для людини умовах. Саме тому колектив академії ініціював розробку та реалізацію нового педагогічного проекту, а саме: “Організація і проведення курсантами в стінах академії повноцінної суднової вахти на якісно новій основі – використання створеної, навчальної, практичної і тренажерної бази академії”.

Стан матеріально-технічної і тренажерної бази академії за обсягом і змістовною частиною дозволяє створити навчально-тренажерний комплекс “Віртуально-реальне судно морської індустрії” [16].

Обладнання для лабораторій і тренажерів в Комплексі було придбано та встановлено завдяки багаторічній плідній співпраці академії з компаніями – партнерами та за підтримки центральної і місцевих органів влади. До складу

Комплексу увійшли 19 лабораторій, 16 тренажерів і 21 навчальний кабінет, що повною мірою відповідає повноцінному обладнанню сучасного судна. На цьому віртуально-реальному судні, не виходячи зі стін академії одночасно зможуть проходити підготовку кілька десятків курсантів. Така підготовка буде здійснюватися не лише в умовах максимально наближених до реальних, але в умовах безпосереднього несення суднової вахти.

Застосування лабораторій і тренажерів дозволить здійснити якісну тренажерну підготовку суднової команди, відпрацьовувати злагоджені дії екіпажу в небезпечних ситуаціях і в умовах наявності навігаційної небезпеки, виводячи рівень підготовки фахівців у навчальному закладі на якісно новий щабель.

Головна мета цього проекту – використати в повному обсязі створений комплекс навчальної, практичної, тренажерної та виробничої бази для цього зараз розробляється спеціальне програмно-методичне забезпечення та готуються спеціально підготовлені кадри з числа професійних моряків – фахівців вищої кваліфікації і представників менеджменту морської індустрії.

Сьогодні в академії працюють і паралельно ходять у рейси 33 дійсних капітанів далекого плавання, 18 старших механіків та електромеханіків першого розряду.

Залучення до участі в проекті досвідчених морських фахівців-практиків дозволяє моделювати наближені до реальної дійсності експериментальні умови несення вахти здобувачів вищої освіти на існуючій базі.

В основі цього педагогічного проекту закладається принципово нова організація освітнього процесу з урахуванням специфіки морської освіти. Основні завдання впровадження проекту “Віртуально-реальне судно морської індустрії”:

Здійснювати в ХДМА підготовку морських фахівців шляхом системного впровадження в навчальний процес ІТ-технологій;

Інформувати професорсько-викладацький склад з боку компаній-партнерів про зміни в ІТ-технологіях організації роботи їх транспортних засобів, новітні методики досягнення узгоджених дій екіпажів суден в екстремальних умовах і на цій основі вдосконалення менеджменту управління судновими командами інтернаціонального складу;

Готувати високо ерудованих, дисциплінованих молодих людей. Розвивати у них ділове мислення, вміння чітко виконувати і віддавати команди.

Створена за такими напрямками педагогічна система організації освітнього процесу в ХДМА забезпечує повноцінну теоретичну та практичну

професійну підготовку, надається можливість навчання здобувачів вищої освіти несення вахти в умовах, наближених до реальної виробничої діяльності на судах.

В процесі роботи склалася принципово нова система організація освітнього процесу:

Теоретична підготовка (1–2 курс).

На основі вимог національних стандартів підготовки та вимог Міжнародної конвенції ПДМНВ 78/95 із поправками, внести зміни і доповнення в навчальні плани та навчально-методичні комплекси дисциплін на 1-му, 2-му курсах – перед першою практикою і на старших курсах – перед другою практикою і працевлаштуванням.

Практична підготовка (2–3 курс).

Проводити практичну підготовку курсантів через впровадження експериментальних систем несення вахти, спираючись на базові вимоги “Положення про організацію і впровадження наскрізної практики курсантів”.

Тренажерна підготовка (3–4 курс).

Організовувати та проводити практичне навчання курсантів, починаючи з навчально-тренажерної бази академії за курсом комплексного відпрацювання компетентностей і закінчуючи об’єднаним заліковим тренінгом.

З 2016 року Академія стала організатором ще одного нового освітнього інноваційного проекту “ХДМА – Південна Азія та Африка”, метою якого є навчання іноземних студентів винятково англійською мовою. Пройдений за шість років період показав, що отриманий підхід дає певні позитивні результати [17–19].

В академії сьогодні навчаються 85 іноземні здобувачі вищої освіти з Єгипту, Азербайджану, Нігерії, Гани, Камеруну, Грузії, Індії, Пакистану, Бангладешу, Ірану, Тунісу, Молдови, Марокко, Лівану, Туреччини, Вірменії, Португалії, Сирії, Анголи, Казахстану.

У 2020–2021 н.р. в Академії навчається 85 іноземних громадян серед них 66 на денній формі всього на чотирьох курсах, сформовано 7 груп, у яких навчання проводиться виключно англійською мовою.

В ХДМА працює велика кількість викладачів, які вільно володіють англійською мовою, переважно це капітани далекого плавання, старші механіки та електромеханіки, саме тому викладання спеціальних професійних предметів іноземною мовою є реальним та ефективним.

З 2016 р. в академії було також створено групи, в яких розпочали вивчати англійську мову всі бажаючи, це близько 100 осіб – викладачі, лаборанти та співробітники, що дозволить в майбутньому перейти на викладання

англійською мовою всіх дисциплін, так як відомо, що для моряків всього світу англійська є головною професійною мовою.

Особливо слід підкреслити, що системно цю роботу було сплановано на кафедрі соціально-гуманітарних дисциплін та інноваційної педагогіки на весь період навчання на бакалавріаті. Всі гуманітарні предмети для іноземців також викладаються англійською. Ми вважаємо, що готуємо еліту професійних моряків як для України, так і для світового флоту, тому з реального життя виникла потреба ввести новий курс “Всесвітня історія (англійською мовою)”, який також викладається для іноземців на першому курсі.

Коли наші моряки прибувають закордон, вони стикаються з проблемами розуміння історії, релігійних норм, звичаїв та традицій, культури та світогляду інших країн і роботи у міжнаціональному екіпажі. Ми вважаємо, що цей курс також повинен допомогти здобувачам вищої освіти розуміти історію, культуру, звичаї та традиції народів, з якими вони співпрацюють.

На даному етапі ведеться підготовка серії посібника з “Курсу лекцій з всесвітньої історії”, який буде включати серію книг “Стародавній світ”, “Епоха середньовіччя”, “Нова історія і сучасний світ у XX–XXI ст.” – це буде повний навчально-методичний комплект, створений для цієї дисципліни.

На теперішній час підготовлено: Авторську програму курсу “Всесвітня історія” для студентів, курсантів не історичних спеціальностей (українською та англійською мовами), Навчальний посібник “Всесвітня історія. Стародавній світ у 2-х частинах” (англійською мовою), Історичний словник “Всесвітня історія. Стародавній світ” (англійською мовою) [20–23].

Наступні видання комплексу серії готуються до друку у 2023–2024 н.р., а саме: Навчальний посібник “Всесвітня історія. Епоха середньовіччя”, Історичний словник “Всесвітня історія. Епоха середньовіччя”, Навчальний посібник “Всесвітня історія. Новий час”, Історичний словник “Всесвітня історія. Новий час”, Навчальний посібник “Всесвітня історія. Сучасний світ”, Історичний словник “Всесвітня історія. Сучасний світ”.

Ця серія книг розроблена спеціально англійською мовою для студентів, які навчаються англійською мовою, або спеціально її вивчають на гуманітарних та технічних факультетах у закладах вищої освіти.

Грунтовні знання з всесвітньої історії в усі часи були ознакою та взірцем високої культури, вихованості та освіченості людини.

Власний досвід викладання цієї дисципліни протягом чотирьох років дає підстави стверджувати про великий інтерес і зацікавленість до вивчення світової історії, особливо у курсантів з африканських країн, так як вони мають мінімальний баланс гуманітарного та історичного знання.

Розраховуємо що в найближчі роки ця теоретико-методична робота буде завершена і ці навчальні посібники можуть бути використані всіма бажаючими. На сьогоднішній день аналогів їм немає як в Україні, так і в країнах найближчого зарубіжжя Білорусії, Росії та інших. Дисципліна розрахована на 20 лекцій, 12 семінарів, залік та екзамен.

На сьогоднішній день всі викладачі кафедри гуманітарних дисциплін працюють над виконанням держбюджетного проекту “Формування прикладних та методичних аспектів викладання гуманітарних дисциплін у процесі підготовки фахівців морської галузі на засадах компетентнісного підходу”.

Планується, що в найближчі три роки буде створено повні навчально-методичні комплекси англійською мовою з дисциплін: “Всесвітня історія”, “Історія та культура України у світовому контексті”, “Географія судноплавства та океанські шляхи”, “Українська мова для побутового спілкування для іноземців”, “Психологія”, “Філософія” та інші.

Також на кафедрі гуманітарних дисциплін розробляються такі специфічні професійні дисципліни як: “Історія мореплавства”, “Географія судноплавства”, “Етико-релігійна толерантність у багатонаціональному екіпажі суден”, МРМ та інші.

Розробка, написання змісту та методики цих дисциплін сьогодні дозволяє це робити на найсучаснішому обладнанні.

В академії у 2017 році було створено кафедру інноваційних технологій та технічних засобів судноводіння та лабораторію інноваційних технологій з метою навчання викладачів новітнім технологіям, роботі в єдиному інформаційно-освітньому просторі, допомоги при формуванні електронно-освітнього і наукового контенту.

В лабораторії є наявним сучасне комп'ютерне обладнання, мультимедійно-інтерактивний Full HD і Ultra HD пристрій на базі Windows та Android, який дозволяє використовувати 3d моделі, віртуальне навчання.

Сьогодні всі викладачі вчать створювати інтерактивні лекції і семінари, лабораторії та практичні використовуючи ці лабораторії.

Впроваджується електронне навчання на платформі ZMS Moodle, створено електронний курс “Moodle навчання”.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи вище викладене про організацію педагогічної роботи в стінах академії можна зробити наступні висновки:

На відміну від інших існуючих спеціальностей, які добре в науці описані, досліджені у багатьох дисертаційних роботах, а також у теоретичних і прикладних експериментах, педагогічна теорія і практика у вищій морській

освіті знаходиться на початку свого шляху, з урахуванням вимог швидкоплинного часу, потрібно змінюватися відповідно до розвитку інноваційних технологій, (перед усім ІТ технології) і новітньої суднової техніки.

Розвиток і досягнення у сучасній світовій професійній вищій морській освіті – яскравий тому приклад. Це навчальні тренажерні комплекси в Манілі, Штетіні, Туреччині, Бразилії, Америці та інших провідних морських державах.

На відміну від інших вузів країни вищі морські заклади проходять кожні 5 років Європейський аудит від головної в світі Міжнародної морської організації на відповідність існуючим нормам і правилам, а також стану навчально-тренажерної бази і загалом теорії та методиці навчання. Тому вся навчальна, педагогічна робота стає суворо регламентованою у відповідності до вимог єдиної системи якості ІСО. За 10 років академія двічі успішно пройшла таку перевірку.

Всі світові, а також і українські вищі морські навчальні заклади працюють в цій системі за єдиними правилами і вимогами, і за цим майбутнє для всіх інших вузів. Така система упорядковує, дисциплінує та систематизує всю професійну діяльність. В академії всі процеси суворо регламентовані системою якості ІСО, на відміну від інших вузів.

Ще одне, що нас суттєво відрізняє від всіх інших вузів так це те, що майбутній морський спеціаліст отримує базову гуманітарну, лінгвістичну та технічну освітню підготовку, яку він на практиці повинен використовувати постійно та водночас у комплексі зі спеціальними дисциплінами технічного спрямування, на відміну від всіх інших спеціальностей, які загалом прийнято розділяти на гуманітарні, технічні та будь-які інші.

Також слід доповнити образ сучасного моряка достатньою фізичною підготовкою!

Ця спеціальність як і підготовка космонавтів вимагає досконалої психічної, високоінтелектуальної та фізичної підготовки, що шліфується на заняттях з фізичної підготовки, спеціальних тренажерах та заняттях з першої медичної допомоги. Тому що майбутній моряк повинен добре знати медицину і вміти надавати першу невідкладну медичну допомогу на судні.

Список літератури:

1. Frolova O., Korniyenko N., Kudryavtseva V., Kulikova I., Lipshyts L., Petrovska Yu. Across the Ocean : course book. Kherson : "STAR" PH, 2019. 222 p.
2. Bogodyst T., Kudryavtseva K., Lipshyts L., Smelikova V., Frolova O. Lucky Voyage : coursebook. Kherson : "STAR" PH, 2020. 326 p.

3. Barsuk S., Boiko K., Ishchenko M., Kudryavtseva V. *Sail Safe: course book*. Kherson : "STAR" PH, 2019. 190 p.
4. Bobrysheva N., Boiko K., Kudryavtseva V., Moroz O., Tokueva A. *Seven Seas Ahead: course book*. Kherson : "STAR" PH, 2019. 244 p.
5. Kudryavtseva V., Malakhivska T., Moroz O., Petrovska Yu., Frolova O. *Welcome Aboard: course book*. Kherson : "STAR" PH, 2019. 292 p.
6. Frolova O., Kudryavtseva V., Moroz O., Shvetsova I., Vid A. *While Ashore: coursebook*. Kherson : "Helvetica" PH, 2020. 286 p.
7. Barsuk S., Bobrysheva N., Ishchenko M., Kudryavtseva V., Kulikova I., Lipshyts L., Moroz O., Verbiy I. *Extramiler: course book*. Kherson : "STAR" PH, 2019. 306 p.
8. Bobrysheva N., Tsyganenko O., Pindosova T., Kudryavtseva V. *Watch Out: textbook*. Kherson : "STAR" PH, 2020. 202 p.
9. Kulikova I., Kutsenko I., Pindosova T., Smelikova V., Tsyganenko O. *Catch the Wind: coursebook*. Kherson : "STAR" PH, 2019. 184 p.
10. Fedorova O., Ishchenko M., Sheveleva-Garkusha N., Tsyganenko O., Verbiy I. *Get It Done: coursebook*. Kherson : "STAR" PH, 2019. 2004 p.
11. Barzii Yu., Litikova O., Ohorodnyk N., Solovei H., Usova Ya. *Smart Control: coursebook*. Kherson : "Borysfen-Pro" PH, 2018. 238 p.
12. Krasnovska I., Ohyienko M., Tymoschuk Yu. *Control The Power!: coursebook*. Kherson : "TIMEX" PH, 2020. 162 p.
13. Ходаковський В. Ф., Куликова Л. Б., Бень А. П., Білоусов Є. В., Чернявський В. В. *Компетентнісний підхід у системі сучасної морської освіти: монографія*. Херсон : ХДМА, 2014. 376 с
14. Ходаковський В. Ф., Куликова Л. Б., Бень А. П., Білоусов Є. В., Чернявський В. В. *Компетентнісний підхід до змістової складової підготовки фахівців морської галузі (Освітньо кваліфікаційний рівень "бакалавр". Галузь знань 0701 – Транспорт і транспортна інфраструктура. Напрямок підготовки 6.070104 – Морський та річковий транспорт) в 2 ч. : монографія*. Херсон : ХДМА, 2015. 76 с.
15. Теоретико-методичні засади реалізації компетентнісного підходу в системі ступеневої підготовки фахівців морської галузі (Результати науково-педагогічного експерименту в Херсонській державній морській академії 2014–2018 рр.) [Колективна монографія] за наук.ред. Чернявського В.В. Херсон : ХДМА, 2019. 517 с.
16. Безлуцька О. П., Бень А. П., Колегаєв М. О., Кошлик Л. А., Куликова Л. Б., Лещенко А. М., Нестеренко В. Б., Перепадя К. В., Тригуб С. М., Ходаковський В. Ф., Цимбал М. М. *Менеджмент морських ресурсів: навчальний посібник*. Херсон : ВНЗ "Херсонський державний морський інститут", 2011. 92 с.
17. *Навчально-тренажерний комплекс "Віртуально-реальне судно морської індустрії": інформаційний бюлетень / В. Ф. Ходаковський*. Херсон : ХДМА, 2016. – 12 с. : іл.

18. Куликова Л. Б., Болдирева О. О. Створення навчально-методичного комплексу до дисципліни "Всесвітня історія (англійською мовою) на засадах компетентнісного підходу. Історія в рідній школі. 2019. № 3(211). С. 2–9.

19. Куликова Л. Б. Новітні дослідження та відкриття в історичній науці, котрі використовуються при створенні програми навчального курсу зі "Всесвітньої історії" для іноземних студентів (англійською мовою): матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. "Новітні тенденції навчання іноземної мови за професійним спрямуванням" (Херсон, 19–21 вересня 2019 р.). Херсон : ХДМА, 2019. С. 35–47

20. Куликова Л. Б. Value of foreign languages in the development of historical studies – past and the present time. State-of-the-art opportunities for humanities scholars: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., "Новітні тенденції навчання іноземної мови за професійним спрямуванням" (Херсон, 21–22 вересня 2017 р.). Херсон : ХДМА, 2017. С. 52–60.

21. Kulykova L. B. World History. Ancient World: Lecture course for students in Higher education: In two volumes. Volume I. Kherson : KSMA, 2020. 400 p.

22. Kulykova L. B. World History. Ancient World: Lecture course for students in Higher education: In two volumes. Volume II. Kherson : KSMA, 2020. 434 p.

23. Куликова Л. Б. Авторська програма курсу "Всесвітня історія" для студентів, курсантів не історичних спеціальностей. Херсон. ХДМА, 2021. 200 с.

24. Kulykova L. B. World History. Ancient World: Historical dictionary for students in Higher education. Kherson : KSMA, 2020. 772 p.

References:

1. Frolova O., Korniyenko N., Kudryavtseva V., Kulikova I., Lipshyts L., Petrovska Yu. (2019). Across the Ocean: course book. Kherson : "STAR" PH, 222 p.

2. Bogodyst T., Kudryavtseva K., Lipshyts L., Smelikova V., Frolova O. (2020). Lucky Voyage: coursebook. Kherson : "STAR" PH, 326 p.

3. Barsuk S., Boiko K., Ishchenko M., Kudryavtseva V. (2019). Sail Safe: course book. Kherson : "STAR" PH, 190 p.

4. Bobrysheva N., Boiko K., Kudryavtseva V., Moroz O., Tokuiyeva A. (2019). Seven Seas Ahead: course book. Kherson : "STAR" PH, 244 p.

5. Kudryavtseva V., Malakhivska T., Moroz O., Petrovska Yu., Frolova O. (2019). Welcome Aboard: course book. Kherson : "STAR" PH, 292 p.

6. Frolova O., Kudryavtseva V., Moroz O., Shvetsova I., Vid A. (2020). While Ashore: coursebook. Kherson : "Helvetica" PH. 286 p.

7. Barsuk S., Bobrysheva N., Ishchenko M., Kudryavtseva V., Kulikova I., Lipshyts L., Moroz O., Verbiy I. (2019). Extramiler: course book. Kherson : "STAR" PH, 306 p.

8. Bobrysheva N., Tsyganenko O., Pindosova T., Kudryavtseva V. (2020). Watch Out: textbook. Kherson : "STAR" PH, 202 p.

9. Kulikova I., Kutsenko I., Pindosova T., Smelikova V., Tsyganenko O. (2019). Catch the Wind: coursebook. Kherson : "STAR" PH, 184 p.

10. Fedorova O., Ishchenko M., Sheveleva-Garkusha N., Tsyganenko O., Verbii I. (2019). Get It Done: coursebook. Kherson : "STAR" PH, 2004 p.

11. Barzii Yu., Litikova O., Ohorodnyk N., Solovei H., Usova Ya. (2018). Smart Control: coursebook. Kherson : "Borysfen-Pro" PH, 238 p.

12. Krasnovska I., Ohyienko M., Tymoschuk Yu. (2020). Control The Power!: coursebook. Kherson : "TIMEX" PH, 162 p.

13. Xodakovskij V. F., Kulykova L. B., Ben A. P., Bilousov Ye. V., Chernyavskij V. V. (2014). [Competence approach in the system of modern maritime education: a monograph. Kompetentnisnyj pidxid u systemi suchasnoyi morskoyi osvity: monografiya]. Xerson : XDMA, 376 s.

14. Xodakovskij V. F., Kulykova L. B., Ben A. P., Bilousov Ye. V., Chernyavskij V. V. (2015). Kompetentnisnyj pidxid do zmistovoyi skladovoyi pidgotovky faxivciv morskoyi galuzi (Osvitno kvalifikacijnyj riven "bakalavr". Galuz znan 0701 – Transport i transportna infrastruktura. Napryam pidgotovky 6.070104 – Morskij ta richkovyj transport). [Competence approach to the content component of training of specialists in the maritime industry (Educational qualification level "Bachelor". Field of knowledge 0701 – Transport and transport infrastructure. Training area 6.070104 – Maritime and river transport)]. Xerson : XDMA, 76 s.

15. Chernyavskij V. V. (ed) (2019). Teoretyko-metodychni zasady realizaciji kompetentnisnogo pidxodu v systemi stupenevoyi pidgotovky faxivciv morskoyi galuzi (Rezultaty naukovo-pedagogichnogo eksperymentu v Xersonskij derzhavnij morskij akademiyi 2014–2018 rr.). [Theoretical and methodological principles of implementation of the competence approach in the system of degree training of specialists in the maritime industry (Results of scientific and pedagogical experiment in the Kherson State Maritime Academy 2014–2018.) Xerson : XDMA, 517 s.

16. Bezluczka O. P., Ben A. P., Kolegayev M. O., Koshelyk L. A., Kulykova L. B., Leshhenko A. M., Nesterenko V. B., Perepadya K. V., Trygub S. M., Xodakovskij V. F., Cymbal M. M. (2011). Menedzhment mors'ky`x resursiv. [Menedzhment morskyyx resursiv]. Xerson : VNZ "Xersonskij derzhavnyj morskij instytut", 92 s.

17. Xodakovskij V. F. (2016). Navchalno-trenazhernyj kompleks "Virtualno-realne sudno morskoyi industriji": informacijnyj byuleten. [Training and training complex "Virtual-real ship of the maritime industry": newsletter]. Xerson : XDMA. 12 s. : il.

18. Kulikova L. B., Boldyreva O. O. (2019) Creation of an educational and methodical set for the discipline "World History (in English) on the basis of the competence approach. [Creation of an educational and methodical set for the discipline "World History (in English) on the basis of the competence approach]. History in the native school. № 3 (211). Pp. 2–9.

19. Kulykova L. B. (2019). Novitni doslidzhennya ta vidkryttya v istorychnij nauci, kotri vykorystovuyutsya pry stvorenii programy navchalnogo kursu zi "Vsesvitnoyi istoriyi" dlya inozemnykh studentiv (anglijskoyu movoyu). [The latest research and discoveries in historical science, which are used in the creation of curriculum for the course "World History" for foreign students (in English)]. materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. "Novitni tendencyi navchannya inozemnoyi movy za profesijnym spryamuvanniam" (Xerson, 19–21 veresnya 2019 r.). Xerson : XDMA, S. 35–47.

20. Kulykova L. B. (2017). Value of foreign languages in the development of historical studies – past and the present time. State-of-the-art opportunities for humanities scholars. Materialy IV Vseukr. nauk.-prakt. konf., "Novitni tendencyi navchannya inozemnoyi movy za profesijnym spryamuvanniam" (Xerson, 21–22 veresnya 2017 r.). Xerson : XDMA, 2017. S. 52–60.

21. Kulykova L. B. (2020). World History. Ancient World: Lecture course for students in Higher education: In two volumes. Volume I. Kherson : KSMA, 400 p.

22. Kulykova L. B. (2020). World History. Ancient World: Lecture course for students in Higher education: In two volumes. Volume II. Kherson : KSMA, 434 p.

23. Kulykova L. B. (2021). Avtorska programa kursu "Vsesvitnya istoriya" dlya studentiv, kursantiv ne istorychnyx specialnostej. [Author's program of the course "World History" for students, cadets of non-historical specialties]. Xerson : XDMA. 200 s.

24. Kulykova L. B. (2020). World History. Ancient World: Historical dictionary for students in Higher education. Kherson : KSMA. 772 p.